SURXONDARYO VOHASIDA OILA VA NIKOH MUNOSABATLARI.

Xo‘jageldiyev Ibodulla Mamaradjab o‘g‘li
TIPU, “Ijtimoiy fanlar va jismoniy tarbiya” kafedrasi o‘qtuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19816431

ANNOTATSIYA

Surxondaryo viloyati O‘zbekistonning janubi-g‘arbida joylashgan bo‘lib, xalqining o‘ziga xos madaniyati, urf-odatlari va an’analari bilan ajralib turadi. Bu viloyatda oila munosabatlari asrlar davomida shakllangan qadimiy urf-odat, ijtimoiy qadriyat va an’analar bilan bog‘langan. Oila Surxondaryo jamiyatida eng muhim ijtimoiy birlik bo‘lib, u nafaqat ikki kishining, balki ikki oila va qabila o‘rtasidagi mustahkam rishtalarni ifodalaydi. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatidagi oila munosabatlari va ularning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi.

KALIT SO‘ZLAR

Surxondaryo, oila, nikoh, to‘y marosim, mahr, qalin, ajralish

АННОТАЦИЯ

Сурхондарьинская область расположена на юго-западе Узбекистана и отличается уникальной культурой, обычаями и традициями своего народа. В этом регионе семейные отношения связаны с древними обычаями, социальными ценностями и традициями, формировавшимися веками. Семья является важнейшей социальной ячейкой в сурхандарьинском обществе и представляет собой прочные связи не только между двумя людьми, но и между двумя семьями и племенами. В данной статье анализируются семейные отношения в Сурхандарьинской области и их специфические аспекты.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Сурхондарё, семья, брак, свадебный обряд, приданое, густонаселение, развод.

ABSTRACT

Surkhondarya region is located in the south-west of Uzbekistan and is distinguished by its people's unique

KEY WORDS

Surkhandarya, family, marriage,

culture, customs and traditions. In this region, family relations are connected with ancient customs, social values and traditions formed over centuries. The family is the most important social unit in the Surkhandarya society, and it represents strong ties not only between two people, but also between two families and tribes. This article analyzes family relations in Surkhandarya region and their specific aspects.

wedding ceremony, dowry, thick, divorce.

KIRISH.

Surxondaryoda oila jamiyatning markaziy qismi hisoblanadi. Oila nafaqat oilaviy munosabatlar, balki xalqning madaniy, diniy va ijtimoiy qadriyatlarini saqlab qolish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. O‘zbek xalqining “ota-ona duosi”, “bolaning ota-onaga bo‘lgan hurmati” kabi qadriyatlari bu hududda chuqur ildiz otgan. Shuning uchun oilaviy rishtalar o‘zaro hurmat, sabr-toqat va mehr-oqibat asosida quriladi. Surxondaryoda oila munosabatlarida o‘zaro mas’uliyat va hamkorlik muhim rol o‘ynaydi. Er va xotin o‘rtasidagi munosabatlarda ko‘proq oila boshlig‘i sifatida erkakka hurmat ko‘rsatiladi, lekin ayolning ham oiladagi o‘rni va ahamiyati juda katta.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI.

Sovetlar davrida nikoh to‘yi marosimlari diniy eskilik sarqiti deb qoralangan. Shularning ichida eng ko‘p qoralangani qalin odati hisoblanadi. Bu odat hozirgi kunda ham ma’qullanmaydi, ammo sovet davridan farqli o‘laroq oqlovchilar va qoralovchilar topiladi. Hozirgi to‘ylarda ortiqcha sarf – xarajatlar va kim o‘zarga to‘y qilishlar oshib bormoqda. Bu kabi ortiqcha dabdababozlik yosh oilalarning keyingi hayotiga katta tasir qilmoqda. Behbudiy o‘z asarlari va maqollaraida “dabdabali to‘y va marakalar xalqni inqirozga, taxlika va jahanamga qulatadi[1]” degan g‘oyalarni ilgari surgan. H. Ismoilovning “O‘zbek to‘ylari” asari[2] o‘zbek tilida yozilgan dastlabki ish hisoblanadi. Unda respublikaning barcha viloyatlari to‘ylari o‘rganilib, dabdabali to‘ylar tanqid qilingan. Surxon vohasidagi ayrim to‘y marosimlarini ko‘rib o‘tsak.

Qalin – nikoh to‘yida qiz uchun kuyov tomonidan beriladigan pul, buyum va shu kabilar. Qalin turkiy so‘z bo‘lib “qiz uchun to‘lanadigan haq” degan ma’noni bildiradi[3].

Qalinning paydo bo‘lishi ibdidoiy davrga borib tarqaladi ayolga mehnat kuchi sifatida qaralib, oila uni kuzatar ekan uning uchun xaq talab qilish boshlandi[4]. Demak qalinning islom diniga hech qanday aloqasi yo‘q.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Nikoh – Surxondaryo viloyatida oila qurishning asosiy tamoyili hisoblanadi va jamiyat tomonidan muhim qadriyat sifatida qabul qilinadi. Nikoh odatda oilalar o‘rtasida katta e’tibor bilan o‘tkaziladi va bu jarayon ko‘plab an’anaviy marosimlarni o‘z ichiga oladi. Surxon vohasi o‘zbeklarining nikoh to‘yi marosimlarida xalqning boy madaniy va ma’naviy merosi o‘z aksini topgan. Voha aholisining an’anaviy to‘ylari o‘zining rang barangliligi, etnohududiy va etnomadaniy jihatdan o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Nikoh so‘zining o‘zbek tilida ikki xil lug‘aviy ma’nosi bor. Diniy ma’nosiga ko‘ra nikoh (arab. – uylanish, erga tegish; er-xotinlik; er–xotinning qovushishi) er-xotinlikning shariat yo‘li bilan rasmiylashtirish marosimi va shu marosimda domillo tamonidan o‘qiladigan shartnoma[5]. Dunyoviy ma’nosiga ko‘ra, nikoh – turmush qurayotgan erkak va ayolning fuqorolik holati dalolatnomalarni yozish organida (FXDYO) ro‘yxatdan o‘tishini anglatadi. O‘zbeklar muqaddas deb oila va nikohni biladilar, nikoh, oila, sevgi va farzand esa o‘zbeklar uchun baxt hisoblanadi. Ikkinchi xotin , o‘ynash , ko‘p xotinlik, zino va ajralish haqida salbiy fikrlarini bildiradilar.

Mahr (turkcha mehr; sinonimi sadoq) teng huquqli nikoh tuzilgan vaqtda kelinga beriladigan mulk. Mahr faqat xotinga tegishli bo‘lib, xotinning eri vofot etsa yoki eri taloq etib, xotin beva qolsa uni moddiy taminlash uchun ishlatilgan. Eng kam mahr miqdori 10 dirham (30 g kumush) eng ko‘pi cheklanmagan. Mahr – kelinning shaxsiy va daxilsiz xaqqi, mulki bo‘lib, ota – onasi unga aralashishi va egalik qilishga haqqi yo‘q. Qalinning yana bir turi kuyovning ishlab berishidir. Bizgacha bu “kuch kuyov” yoki masxaralangan tarizda “ kuchuk kuyov” (O’zbekiston janubida) sifatida yetib kelgan. Qalinni to‘lashga qurbi yetmagan yigitlar qizning uyuda ishlab berishi kerak bo‘lgan.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Surxondaryo viloyatida ko‘plab oilalar katta oilalar shaklida yashaydi. Katta oila bir necha avlod vakillarini o‘z ichiga olishi mumkin bo‘lib, unda bobo, buvi, ota-ona va farzandlar bir uyda yashaydi. Bu turdagi oila tuzilmasi Surxondaryoda ko‘p tarqalgan bo‘lib, bu jamiyatda katta oilaning ijtimoiy jihatdan mustahkamligini ta’minlashga yordam beradi. Katta oilalarda o‘zaro yordam va qo‘llab-quvvatlash muhim qadriyat hisoblanadi. Oilaviy masalalar ko‘pincha barcha a’zolar ishtirokida hal qilinadi, qarindoshlar esa bir-biriga har doim yordam berishga tayyor bo‘ladi. Katta oilalar turli marosimlar, bayramlar va jamoaviy ishlar bilan shug‘ullanishda hamkorlik qiladi. Surxondaryoda oila munosabatlari asrlar davomida saqlanib kelgan urf-odatlar asosida shakllanadi. Biroq, bugungi kunda zamonaviylikning ta’siri ham oilaviy hayotga kirib kelmoqda. Yosh oilalar orasida an’anaviy qadriyatlarni saqlagan holda, ba’zi zamonaviy o‘zgarishlar ham kuzatilmoqda. Masalan, uy-ro‘zg‘or ishlarida erkak va ayolning teng mas’uliyati, farzand

tarbiyasida ota-ona rollarining tenglashuvi yoki uy-joy masalalaridagi o‘zgarishlar zamonaviy oilalarda ko‘proq namoyon bo‘lmoqda. Biroq, ba’zi hududlarda an’anaviy oila munosabatlari haligacha mustahkam saqlanmoqda. Ayniqsa, Surxondaryoning qishloq joylarida oilaviy qadriyatlar, urf-odatlar va marosimlar o‘z kuchini yo‘qotmagan.

Oilaviy munosabatlar jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy tarqqiyotini belgilaydi. Ma’lumki nikoh erkinligi ajralib ketish erkinligini ham ko‘zda tutadi. Vaqt o‘tishi bilan tuzilgan nikohning bir qismi turli xil kelishmovchiliklar, ziddiyatli holatlar sabab bo‘lib, yana bir qismi esa er yoki xotinning vafoti tufayli bekor qilinadi. Nikohni ro‘yxatga olish kabi nikohni bekor qilishni ham davlat o‘z nazoratiga oladi. Ajralish – er – xotinning hayot davomidagi nikohini bekor qilish hisoblanadi. O‘zbekiston Respublokasi Oila kodiksiga muofiq nikohni bekor qilish er-xotindan bir yoki ikkalasining arizasiga binoan sud idoralari va voyaga yetmagan bolalari bo‘lmagan er – xotinning o‘zoro roziligi bo‘lganda fuqorolik holati dalolatnomalarini qayt etish organlari (FXDYO) tomonidan rasmiylashtiriladi.

Ajralish qadimda islom qoidalariga ko‘ra amalga oshgan va bu jarayon “Taloq”[6] deb atalgan. Lekin shariat arkonlari amal qilgan O‘zbekistonda boshqa demografik jarayonlar kabi qonuniy taloqlar ham muntazam ro‘yxatga olinmagan. Shu bois, XX asrning yarmiga qadar ajralish haqida aniq bir statistika ma’lumotlari uchramaydi. O‘zbekistonda 1940 yildan boshlab ajralishlar haqida aniq statistikalar berib borilgan[7]. Bugungi kunda nikohdan ajralish (bo‘shash) masalasi viloyatda ham dolzarb muammolardan biriga aylangan. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatida nikohdan ajralishning sabablari, oqibatlari va uning ijtimoiy hayotga ta’siri tahlil qilinadi.

Ijtimoiy va iqtisodiy omillar: Surxondaryo viloyatida oila va nikoh munosabatlariga ta’sir etuvchi ijtimoiy va iqtisodiy omillar ko‘plab muammolarni keltirib chiqaradi. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, ishsizlik va daromadning pastligi oilaviy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Oilaning moliyaviy muammolari nikohda kelishmovchiliklarga va ajralishga olib kelishi mumkin.

Oila ichidagi zo‘ravonlik: Oila ichida zo‘ravonlik, haqorat va psikologik bosim nikohda ajralishga sabab bo‘lishi mumkin. Ayollar ko‘pincha o‘zlariga nisbatan zo‘ravonlikka duch kelishadi va bunday holatda ajralish o‘zini himoya qilish usuli sifatida ko‘riladi. Shuningdek, erkaklar ham oila ichidagi kelishmovchiliklardan qochish uchun ajralishga qaror qilishi mumkin.

Mustaqillikning dastlabki yillarida ajralishlarning ortib ketishiga sabab tashqi migratsiya bo‘ldi. Ma’lumki shu davrda migratsiya juda faollashdi.

Buning asosiy sabablaridan biri mahalliy millatga mansub bo‘lmagan aholi oilalar respublikadan ona yurtlariga ko‘chib ketganligi hisoblanadi. Bunda er yoki

xotinning ikkisidan birining ko‘chib ketishiga xoxishlari yo‘qligai sabab bo‘ldi va bu holat ajralishlarning ko‘payishiga olib keldi.

Ma’lumki, XX asrning ikkinchi yarmiga qadar o‘zbek oilalarida, ayniqsa farzandi bo‘lgan oilalarda ajralish holatlari juda kam bo‘lgan. Respublikamizning boshqa viloyatlariga qaraganda surxon vohasida ko‘p bolalik holatlari jud ko‘p uchraydi. Bu holat avvalari ajralishlarning oldini oladigan asosiy sabablardan biri edi. Lekin oxirgi yillarda farzandlari yetim bo‘lishi, ajralayotgan ota – onaga ahamiyati yo‘qdek ko‘rinmoqda.

Ijtimoiy izolyatsiya: Nikohdan ajralish oilaning ijtimoiy maqomini pasaytirishi mumkin. Odamlar ajralgan oilalarga nisbatan salbiy qarashlar bildirishadi, bu esa ajralgan shaxslarning ijtimoiy izolyatsiyasiga olib kelishi mumkin.

Psixologik muammolar: Ajralish jarayoni insonning psixologik holatiga katta ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ko‘plab ajralgan shaxslar depressiya, stress va qo‘rquv kabi muammolarga duch kelishadi. Ayollar ko‘pincha farzandlar bilan bog‘liq masalalar tufayli qo‘shimcha bosimga duch keladilar.

Farzandlar taqdiriga ta’siri: Ajralish farzandlarning ruhiy holatiga va tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Farzandlar ota-onalarining ajralishini qabul qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu esa ularning kelajakda oilaviy munosabatlariga ta’sir qiladi.

Ajralishlar to‘g‘risidagi sotsiologik tatqiqotlardan ma’lumot darajasi bilan bo‘g‘liqligi e’tiborni tortdi. Masalan, to‘liq ma’lumotga ega bo‘lmagan ayollar ajralishning asosiy sababi sifatida erining xiyonati va rashkini ko‘rsatgan bo‘lsa, oliy ma’lumotli ayollarning har uchtadan bittasi dunyoqarashning mos kelmasligini ko‘rsatgan. Oilalar mustahkamligini taninlash, ularda ijtimoiy – ma’naviy muhitni yaxshilash, yosh oilalarga bu borada tegishli ko‘rsatmalar berishni taminlash maqsadida viloyatning har bir shahar tumanlarida jamoatchilik asosida “Oila maslahat markazlari” ni tashkil etish maqsadga muofiq deb hisoblayman.

Xulosa va taklifkar. Shu o‘rinida shuni aytishim mumkinki, Surxondaryo viloyatidagi oila munosabatlari xalqning madaniy merosi va an’analariga asoslanadi. Oila nafaqat ikki kishining birligidan iborat bo‘lib, balki jamiyatning asosiy birligi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Oila munosabatlari mehr-oqibat, o‘zaro hurmat va ma’suliyat asosida shakllanadi. Garchi zamonaviy o‘zgarishlar oilaviy hayotga ta’sir etayotgan bo‘lsa-da, Surxondaryodagi ko‘pgina oilalar hali ham an’anaviy qadriyatlarni saqlashga harakat qilmoqda. Surxondaryo viloyatida nikohdan ajralish muammosi ijtimoiy, iqtisodiy va shaxsiy omillar bilan bog‘liqdir. Oila ichidagi kelishmovchiliklar, iqtisodiy qiyinchiliklar, avlodlar o‘rtasidagi farqlar va zo‘ravonlik kabi holatlar ajralishga olib kelishi mumkin. Ajralish jarayoni

rasmiylashtirish va farzandlar bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha murakkabliklarga ega bo‘lib, ijtimoiy izolyatsiya va psixologik muammolarni keltirib chiqaradi. Oila va nikoh munosabatlarida o‘zaro hurmat, sabr-toqat va mas’uliyatni saqlash har doim muhim ahamiyatga ega bo‘lishi lozim. Bu, o‘z navbatida, oilaviy muammolarni hal qilishda hamda nikohni mustahkamlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Behbudiy Mahmudxo‘ja. Tanlangan asarlar. 2 – nashr. Toshkent: ma’naviyat, 1999. – 280 bet.
2. Islomov H. O‘zbek to‘ylari. – Toshkent: O’zbekiston, 1992. -189 bet.
3. Mahmud Qashg‘ariy. Devonu lug‘atit turk. – III tom. T., 1963.
4. Kocvin M.O. Ibdidoiy madniyat tarixida ochiriklar. –Toshkent: O‘z CCR FA nashr., 1960. – 240 b.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80000dan ortiq so‘z va so‘z birikmalari. Toshkent : O‘zbekiston milliy Ensiklapedyasi” , 2008 . – 688 b.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila T: “Sharq” 2011. 442 b.
7. Bo‘riyeva M.R. O‘zbekistonda oila demografiyasi T. Unversitet 1997. 84 b.